

Jan de Quay (1901-1985)

Cees Meijer

Jan de Quay

(1901-1985)

Een biografie

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt met
financiële steun van:

Prins Bernhard Cultuurfonds

Gemeente Cuyk

Mr. Paul de Gruyter Stichting

De heer G. Krayenhoff

Nelissen-Smitfonds

Provincie Noord-Brabant (Van den Eerenbeemtfonds)

Dr. Schaepmanfonds

Afbeelding omslag: Toespraak van minister-president
De Quay voor de televisiecamera over het ondertekende
akkoord tussen Nederland en Indonesië over Nieuw-
Guinea, 15 augustus 1962. [Nationaal Archief/Spaarne-
stad Photo/ANP/Ben Hansen]

Omslagontwerp: Marry van Baar

Vormgeving binnenwerk: Hannie Pijnappels

Druk: Wilco, Amersfoort

© 2014 Cees Meijer

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912
gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave
worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of
enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way
whatsoever
without the written permission of the publisher.

ISBN 9789461055552
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Inleiding 9

Hoofdstuk 1
'Zo'n echt goed Rooms gezin'
1901-1927 17

Hoofdstuk 2
Utrechtse jaren
1927-1933 31

Hoofdstuk 3
Aan de slag in Tilburg
1927-1940 53

Hoofdstuk 4
Op weg naar het nationale podium
1927-1940 71

Hoofdstuk 5
'De mensen wilden actie'
1940 93

Hoofdstuk 6
Hoe het verder ging
1940-1941 111

Hoofdstuk 7
In gijzeling en onderduik
1942-1943 129

Hoofdstuk 8
Herstel en vernieuwing in het Zuiden
1944-1945 147

Hoofdstuk 9
Voor koningin en vaderland
1944-1945 163

Hoofdstuk 10
Op zoek naar politiek onderdak
1945 173

Hoofdstuk 11
Tussen wal en schip
1946 195

Hoofdstuk 12
'President van Brabant'
1946-1959 207

Hoofdstuk 13
De wereld buiten Brabant
1946-1959 227

Hoofdstuk 14
'Er is nog zo iets als plicht'
1959 241

Hoofdstuk 15
Ploeteraar in de politiek
1960-1961 263

Hoofdstuk 16
Crisismanager in de kwestie Nieuw-Guinea
1959-1963 285

Hoofdstuk 17
'Een diep verlangen om te gaan'
1963 317

Hoofdstuk 18
KVP-prominent op rechts
1963-1970 333

Hoofdstuk 19
Zakenman in the sixties
1963-1973 365

Hoofdstuk 20
Achtervolgd door het verleden 389

Hoofdstuk 21
'De kerk is geen democratie' 413

Hoofdstuk 22
Een kleinere wereld
1973-1985 433

Epiloog 449

Dankwoord 457
Lijst met afkortingen 458
Noten 460
Bronnen en Literatuur 489
Register 506

Over de auteur 512

Inleiding

In de reeks van naoorlogse Nederlandse premiers neemt Jan de Quay een tamelijk onopvallende plaats in. In een speciale uitgave van *Elsevier* in 2005 over de kabinetsleiders na 1945 wordt hij gekarakteriseerd als ‘een beminnelijk amateur’. De Quay figureert daarin vooral als een ‘beminnelijk’ persoon vanwege de combinatie van vriendelijkheid, naïviteit en schutterigheid die hij regelmatig etaleerde. Tegelijkertijd wordt hem toegerekend dat tijdens zijn kabinet de basis werd gelegd van de welvaartsstaat die Nederland in de jaren zestig werd. Een wapenfeit van De Quay dat vaak wordt genoemd, is hoe hij zijn kabinet én Nederland met succes door het conflict met Indonesië over het bezit van Nieuw-Guinea leidde. De conclusie van het artikel over De Quay was dat hij het ‘als premier eigenlijk helemaal niet zo slecht gedaan’ had. Bij zijn vertrek uit Den Haag in 1963 en ook de eerste jaren daarna was De Quay behoorlijk populair. Zijn optreden op televisie, die in zijn regeerperiode de radio als populairste medium verdrong, zijn vriendelijkheid en schijnbare openhartigheid droegen bij aan zijn populariteit.¹

De naam De Quay riep en roept ook andere reacties op. Bij zijn overlijden in 1985 noemde de historicus Jan Bank De Quay ook al een ‘amateur in de politiek’, en wel in de betekenis van ‘dilettant’ of ‘prutser’, want een liefhebber in letterlijke zin van de politiek is De Quay nooit geweest. De krantenkoppen waren in de dagen na zijn overlijden nogal laatdunkend: ‘Erg aardig, maar te naïef voor de politiek’ (*de Volkskrant*) In de *Haagse Post* maakte Henk Hofland het nog mooier: ‘Jan de Quay: 25 jaar voor spek en bonen op het hoogste niveau’ en ‘Oud-premier Jan de Quay: naïef of arglistig politicus?’ kopte *Trouw*. Een heel andere typering van de persoon van de overledene koos *NRC Handelsblad*: ‘Kwetsbaar en huimaan’.²

In zijn uitvoerige en gedegen necrologie in *De Tijd* oordeelde Bank voorts dat ‘van geen andere Nederlander dan Jan de Quay waarschijnlijk kan worden geschreven dat hij bij alle nog steeds levende politieke controverses uit de Nederlandse moderne geschiedenis ten nauwste betrokken was’. Hij doelde daarbij behalve op de kwestie Nieuw-Guinea vooral op De Quays optreden als een van de leiders van de Nederlandse Unie in

de eerste periode van de bezetting en zijn rol in de mislukte ‘doorbraak’ in 1945-1946. Vooral door zijn dubbelzinnige omgang met de Duitse bezettingsautoriteiten stond De Quay in linkse kringen in naoorlogs Nederland bekend als een controversieel politicus.

Een niet onbelangrijke bron van het twijfelachtige imago dat De Quay met name vanaf eind jaren zestig had in de ogen van progressief Nederland, was de serie artikelen die Jan Rogier omstreeks 1970 in *Vrij Nederland* had gewijd aan de lotgevallen van De Quay in de jongste vaderlandse geschiedenis. De artikelen van Rogier trokken veel aandacht in de progressieve en spraakmakende lezerskring van *Vrij Nederland*, waarvan een belangrijk deel van de jeugdige protestgeneratie van de jaren zestig deel uitmaakte. Kritische aandacht voor het laakbare ‘oorlogsverleden’ van een nog levende, vooraanstaande politicus, nota bene een ex-minister-president, was koren op de molen van de progressieve jongeren. In de jaren zestig had de geschiedschrijving over oorlog en bezetting de aandacht verlegd van helden in het verzet naar lafaards (veel Nederlanders) en slachtoffers (vooral de joden). Verder figureerde De Quay in de artikelen-serie van Rogier als een van de boegbeelden van het ‘rechtse establishment’ waartegen de strijd van de jonge babyboomers zich richtte. Na zijn premierschap verdiende De Quay immers zijn brood als commissaris van enkele grote ondernemingen zoals KLM, Akzo, DAF en VNU. In 1980 werden de artikelen van Rogier nog eens gebundeld in boekvorm en gepubliceerd onder de titel *Zondagskind in de politiek*. Dit boek is waarschijnlijk het hoogtepunt – of zo men wil dieptepunt – in de kritische bejegening van De Quays persoon en loopbaan, hoewel op dat moment de tijdgeest zich al zodanig had gewijzigd dat menige recensie van het boek afsloot met een waarschuwing voor de vooringenomenheid van Rogier.³

De Quay heeft het boek naar eigen zeggen nooit willen lezen. Hij voelde zich toen al genoeg verguisd. Dit had ook te maken met de negatieve beoordeling van het optreden van het driemanschap van de Nederlandse Unie door Loe de Jong in de in 1972 en 1974 verschenen delen 4 en 5 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.

Alle kritische geluiden in vooral de laatste fase van zijn leven stonden in schril contrast met de grote populariteit die De Quay als commissaris van de koningin in ‘zijn’ Noord-Brabant genoot. Hij had de provincie gemoderniseerd en nieuw zelfvertrouwen geschonken. De Brabantse bevolking zag hem daarom in 1959 met leedwezen naar Den Haag vertrekken. En in het eerste deel van de jaren zestig had zijn populariteit zich over het hele land verbreid. Hoewel niet van harte moest Gerard Nederhorst, fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer, in 1965 toch

erkennen dat De Quay samen met toen eveneens populaire Joseph Luns, minister van Buitenlandse Zaken tussen 1952 en 1971, de meest gedoodverfde kandidaten waren voor het presidentschap, mocht Nederland na de controverse rond het huwelijk van prinses Beatrix met de Duitser Claus von Amsberg de monarchie voor de republiek inwisselen.⁴

Jac Bosmans schreef in het *Biografisch Woordenboek Nederland* dat De Quay in de Nederlandse geschiedenis te boek staat als een omstreden politicus en tegelijk een van de populairste naoorlogse politici was. George Puchinger stelde vast dat De Quay in zijn loopbaan zoveel emoties heeft opgeroepen, terwijl hij zich juist geroepen voelde tegenstellingen door begrip en bemiddeling te verzoenen. Ik heb hiermee meteen verwezen naar de twee belangrijkste korte biografieën van De Quay. *Zon-dagskind in de politiek* van Rogier kan met enige welwillendheid worden beschouwd als de enige biografie die tot nu toe over De Quay is verschenen.⁵

De Quay zou dus een controversieel politicus zijn geweest, en op zijn minst een man die veel tamelijk schijnbare tegenstrijdigheden in zich droeg. Zijn loopbaan en wat daarover – ook al tijdens zijn leven – geschreven is, roepen vele vragen op. Hoe komt het dat De Quay als een controversieel persoon te boek staat? Is dat beeld terecht? In hoeverre heeft zijn persoonlijkheid zijn publieke optreden bepaald? Wat was zijn drijfveer? Was dat echt bij uitstek zijn plichtsgevoel waarop hij zich vaak beriep of was er meer? En tot slot: wat was de betekenis van De Quay voor de geschiedenis van Nederland?

Bestuurder en politicus

Jan de Quay werd geboren in 1901 in 's-Hertogenbosch maar bracht het grootste deel van zijn jeugd jaren door in Nederland 'boven de rivieren'. Zijn ouders behoorden tot een patricisch Brabants geslacht, dat bestuurders en legerofficieren had voortgebracht. Hij volgde het gymnasium aan het Sint-Willibrorduscollege in Katwijk, een internaat van de jezuïeten. Hij studeerde een korte periode met weinig succes rechten aan de Rijksuniversiteit Utrecht, ontmoette hier zijn latere echtgenote Maria van der Lande, die hem vervolgens adviseerde het nieuwe vak psychologie te gaan studeren. Afgestudeerd en gepromoveerd als een van de eerste psychologen in Nederland werkte hij enige tijd als organisatieadviseur in het bedrijfsleven, maar gaf uiteindelijk de voorkeur aan een hoogleraarschap aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg, tegenwoordig bekend als Universiteit van Tilburg.

In de jaren dertig beijverde De Quay zich voor de versterking van de Nederlandse defensie en bestrijding van de werkloosheid. Hij was lid van de Nederlandse Gemeenschap, een marginale groep van hoofdzakelijk intellectuelen die eenheid en samenwerking in het verzuilde Nederland wilden bevorderen. Dit streven was kort na het begin van de Duitse bezetting in mei 1940 een van inspiratiebronnen voor de oprichting van de Nederlandse Unie, een politieke beweging die de Nederlanders in 'eenheid' door de bezetting wilde loodsen. De Quay was in 1940-1941 mede oprichter en een van de drie leiders van deze beweging.

Nadat de Duitse autoriteiten de Nederlandse Unie in december 1941 tot verboden organisatie hadden verklaard, hervatte De Quay zijn 'gewone' leven in Tilburg. Maar na een halfjaar werd hij geïnterneerd als gijzelaar, eerst in Haaren, later in Sint-Michielsgestel. De Duitsers lieten hem vrij in juni 1943 op voorwaarde dat hij zich in zijn hoedanigheid als reserveofficier van de Nederlandse landmacht zou melden bij een kazerne in Amersfoort. In plaats daarvan dook De Quay echter onder.

Bij de bevrijding van het Zuiden kwam hij weer thuis. Hij gold er al spoedig als de leider van een vernieuwingsbeweging, waarvan de grondslag was gelegd in gespreksgroepen van gijzelaars in Sint-Michielsgestel. De Quay wilde echter pas overgaan tot oprichting van een Nederlandse Volksbeweging (NVB) als voertuig van het streven naar vernieuwing en eenheid – beter bekend als 'de doorbraak' – wanneer het hele land was bevrijd. Toen het zover was, kwam de NVB er wel, maar koos De Quay toch voor een vernieuwde katholieke partij, de KVP. De doorbraak was mislukt.

Op het moment van de bevrijding van heel Nederland in mei 1945 was De Quay minister van Oorlog in het derde kabinet-Gerbrandy. Zijn ministeriële carrière zou slechts van korte duur zijn. Nadat Willem Drees en Koos Vorrink van de SDAP een voortzetting van zijn ministerschap hadden geblokkeerd, werd hij in 1946 benoemd tot commissaris van de koningin van Noord-Brabant.

In 1959 werd De Quay premier van het eerste kabinet zonder de PvdA, een centrumrechtse coalitie van KVP, ARP, CHU – het huidige CDA – en VVD. Naar eigen zeggen was het zijn plichtsbesef, waardoor hij geen 'nee' kon zeggen op de dringende verzoeken van de KVP-leiding. Een wanhopige kabinetsformateur De Quay riep in zijn dagboek uit: 'Ik voel dat ik fijngemalen word. Wat zal er van mij overblijven?' De eerste twee jaar voelde hij zich allerminst op zijn gemak in de Haagse politiek. Toch had hij het na vier jaar blijkbaar niet slecht gedaan. Niet alleen zat zijn kabinet de rit uit, maar zijn partij, de KVP, boekte in 1963

met 50 zetels haar grootste verkiezingsoverwinning. Een reprise van zijn kabinet zat erin, maar De Quay wilde per se niet. De weerzin was groot: ‘Moet het nu echt dat ik geen enkele dag met plezier naar mijn werk kan gaan?’ De Quay verliet Den Haag en keerde terug naar zijn landgoed Hiersenhof in Beers bij Cuyk. Wel was hij nog vicepremier en minister van Verkeer en Waterstaat in het interimkabinet-Zijlstra (november 1966 tot april 1967) en tussen 1963 en 1969 was hij lid van de KVP-fractie in de Eerste Kamer.⁶

De Quay vervulde bestuursfuncties in de universitaire wereld en – na zijn vertrek als premier – bezat hij diverse commissariaten bij onder meer enkele gerenommeerde bedrijven. Daarnaast bekleedde hij nog tal van andere maatschappelijke functies, meestal als voorzitter. De Quay verkeerde in de kringen van de macht. Hij had persoonlijk contact met Juliana, Bernhard en de prinsessen alsook met verschillende bisschoppen en andere prelaten. Vanaf 1973 leefde De Quay teruggetrokken op Hiersenhof. Vanaf 1975 werd zijn gezondheid geleidelijk slechter. Op 4 juli 1985 overleed hij na een ziekbed in zijn eigen huis. Vijf dagen later vond de uitvaart plaats in de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch in aanwezigheid van ‘tout’ Nederland.

Verantwoording

Uitgangspunt van mijn onderzoek was het persoonsarchief van De Quay dat vanaf het midden van de jaren zeventig wordt bewaard in het Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) in 's-Hertogenbosch. De dagboeken vormen het *pièce de résistance* van het Archief De Quay, een rijke en onuitputtelijke bron voor de biograaf. Vanaf de bevrijding van het Zuiden in september 1944 tot praktisch aan zijn overlijden heeft De Quay bijna elke dag afgesloten met notities over de gebeurtenissen van de voorbije dag. Het dagboek is een potpourri van intieme zaken zoals zijn gezin, zijn persoonlijk wel en wee, zijn geloofsleven, zijn gedachten, zijn contacten en zijn ervaringen in zijn openbare leven.

De Quays dagboek omvat 29 cahiers. Omdat De Quay schreef in een klein, moeilijk leesbaar handschrift, heeft de karmelietes zuster Hermana op aanwijzing van het toenmalige Rijksarchief de dagelijkse notities getranscribeerd. In deze transcripties werden alle gebeden van De Quay en zijn notities over echtgenote, kinderen en andere familie zaken weggelaten. De rest werd nauwgezet overgetypt door zuster Hermana. De Quay gebruikte zijn dagboek als ‘biechtvader’. Hij schreef de dagelijkse gebeurtenissen van zich af. Hij liet zich van zijn topperige, bedroefde,

gelukkige of boze kant zien. Jan Walravens, die als onderzoeker al begin jaren negentig de gelegenheid kreeg de originele dagboeken in te zien, waarschuwt ervoor dat dit niet wilde zeggen dat hij naar buiten toe zich ook gedroeg zoals hij in zijn dagboek schreef. Evenals Wichert ten Have voor zijn studie over de Nederlandse Unie heb ik als biograaf van De Quay de originele dagboeken mogen inzien. Ik heb van een groot aantal belangrijke momenten en episodes uit De Quays leven en loopbaan de oorspronkelijke versie en de transcriptie met elkaar vergeleken. Met Walravens en Ten Have kwam ik tot de conclusie dat geen essentiële gegevens in de transscripties zijn weggelaten. Alles wijst erop dat De Quay zijn dagboeken niet heeft geschreven om een oratio pro domo achter te laten. Zo heeft hij zich meer dan eens afgevraagd wat zijn dagelijkse notities eigenlijk voor zin hadden. Na zijn pensionering wilde hij aanvankelijk zijn dagboeken in het vuur gooien.⁷

De dagboeken van De Quay zijn een authentiek en uniek document, reden waarom al veel onderzoekers gebruik hebben gemaakt van de getranscribeerde dagboeknotities. Ze geven de mogelijkheid dicht bij de hoofdpersoon te komen, maar tegelijkertijd wordt het voor de onderzoeker lastiger een afgewogen beeld van de persoon in kwestie te krijgen, zeker wanneer deze zich in de beslotenheid van zijn dagboek van een heel andere kant laat zien dan in het openbaar.

Daarnaast vormt onderzoek in andere archieven en tal van publicaties de basis van deze biografie. Ook heb ik verschillende personen geïnterviewd die De Quay van nabij hebben gekend onder wie enkele kinderen van de oud-premier.

De biografie is grotendeels chronologisch opgebouwd. Na de jeugdjaren van De Quay, waarover relatief weinig bekend is, komen we in de jaren twintig en vooral dertig terecht. In het interbellum liggen de vormende jaren van De Quay. Vooral de ontwikkeling van zijn standpunten en opvattingen in Nederland tijdens de crisis is van groot belang om het optreden van De Quay in 1940-1941 en de jaren daarna te kunnen begrijpen. Helaas is primair bronnenmateriaal over het interbellum in het Archief De Quay nauwelijks aanwezig. In het archief van de Katholieke Economische Hogeschool (KEH) is, behalve wat ik in enkele studentenperiodieken en jaarboeken van de hogeschool heb aangetroffen over de onderwijsactiviteiten van De Quay weinig bewaard gebleven. Wel zijn er de notulen van het curatorium en de senaat, waarvan Hans Bornewasser in zijn studie over de KEH tussen 1927 en 1954 gebruik heeft gemaakt. Aan zijn boek heb ik veel informatie over de KEH tijdens het interbellum kunnen ontlenuen. Hetzelfde geldt voor het proefschrift van Ten Have

over de Nederlandse Unie. Naast veel secundaire bronnen over interbellum en bezetting heb ik de laatstgenoemde studie ook geraadpleegd voor de beschrijving van De Quays optreden als lid van het driemanschap van de Nederlandse Unie.⁸

Vanaf hoofdstuk 8 volgen we de activiteiten van De Quay in het in 1944 bevrijde zuiden van Nederland en in het bevrijdingsjaar 1945. Belangrijk is dan vooral de rol die hij speelde bij de oprichting van de KVP en de mede daardoor mislukte doorbraak van de verzuilde verhoudingen. Het proefschrift van Termeer over het bevrijde Zuiden, de studie van Jan Bank over de Nederlandse Volksbeweging en die van Bornewasser over de geschiedenis van de KVP waren daarbij voor mij naast het Archief De Quay de belangrijkste informatiebronnen.⁹

Daarna volgen we De Quay op zijn weg als commissaris van de koningin en minister-president. Voor de hoofdstukken over zijn premierschap heb ik uit vele bronnen kunnen putten; ik noem als belangrijkste *Regeren zonder rood*, het deel uit de *Parlementaire geschiedenis van Nederland* dat handelt over het kabinet-De Quay, en de ongepubliceerde doctoraalscriptie van Jan Walravens waarvan ik met dank aan de auteur gebruik heb mogen maken.¹⁰

Bij zijn terugtreden als premier was De Quay bijna 62 jaar. Toen nog geen leeftijd om te denken aan een VUT-regeling of prepensioen, voorzieningen die toen trouwens nog onbekend waren. De Quay plakte nog tien jaar vast aan zijn loopbaan, vooral in het bedrijfsleven en in mindere mate de politiek. In twee min of meer thematische hoofdstukken worden deze invloedrijke jaren van De Quay beschreven. In de jaren zeventig leidde de oud-premier een teruggetrokken leven; hij ging met pensioen. Het debat rond de beschrijving en beoordeling van de Nederlandse Unie door De Jong en de ontwikkelingen in de Nederlandse katholieke kerk na het Tweede Vaticaans Concilie belastten De Quay zeer in zijn laatste levensperiode. Ik heb aan deze onderwerpen in twee afzonderlijke hoofdstukken aandacht geschonken. Het laatste hoofdstuk beschrijft de laatste jaren van De Quay.

Omdat mensen zich tijdens hun leven ontwikkelen, en al dan niet door ingrijpende ervaringen en gebeurtenissen van gedachten kunnen veranderen, moet de biograaf ervoor waken een levensverhaal uit één stuk te vertellen. De lezer dient kritisch te zijn wanneer hij deze neiging bespeurt bij de schrijver van een levensverhaal. De Quay maakte dit zelf duidelijk toen hij in 1978 een voorwoord schreef bij de overdracht van zijn dagboeken aan het Rijksarchief in 's-Hertogenbosch: 'Als ik na zoveel

jaren mijn beoordeling van mensen en feiten nog eens overlees dan constateer ik dat deze in de loop der tijd nog wel eens gewijzigd zijn. Bepaalde gebeurtenissen ben ik anders gaan waarderen, vooral als ik over inzicht en over feiten ging beschikken die ik eerst niet had. Soms ben ik mensen anders gaan beoordelen, omdat mijn eerste indruk onvolledig bleek, of omdat zij zich in de loop der jaren anders gingen gedragen.’¹¹

Hoofdstuk 1

‘Zo’n echt goed Rooms gezin’¹

Het Brabants Historisch Informatiecentrum is gehuisvest in de fraai gerenoveerde Citadel, het militair bastion van de oude vestingstad 's-Hertogenbosch. Aansluitend op de Zuid-Willemsvaart, die langs de Citadel loopt, is er de Handelskade. Hier, hemelsbreed tweehonderd meter verwijderd van het ВНІС – met het kanaal als een symbolische scheiding tussen het begin en het einde van een leven – werd op maandag 26 augustus 1901 omstreeks halfvijf's middags Jan Eduard de Quay geboren. In letterlijke zin was Jan de Quay dus geen ‘zondagskind’ en met ongeveer vijf uur zonneschijn en temperaturen tussen de 16 en 21°C werd die dag ook niet als een écht zonnige dag in De Bilt geboekstaafd. Het geboortehuis aan de Handelskade droeg nummer 29 volgens de geboorteakte die bij de aangifte door vader Rudolph de Quay een dag later werd opgemaakt op het stadhuis van 's-Hertogenbosch.²

De Handelskade, gelegen aan de haven van de Brabantse hoofdstad, had zijn naam te danken aan wat eeuwenlang de voornaamste bron van inkomsten van de stad was geweest. Daarnaast was Den Bosch, dat omstreeks 1900 ongeveer 30.000 inwoners telde, vanouds een garnizoensstad, een legerplaats. Dit verklaart de aanwezigheid van de ouders van Jan de Quay in de stad, want ten tijde van Jans geboorte had zijn vader als officier van de cavalerie zijn bezigheden in Den Bosch. Met het oog op de naderende bevalling hadden Rudolph de Quay en zijn vrouw Joanna van de Mortel tijdelijk hun intrek genomen bij familie van Joanna in de Brabantse hoofdstad. Officieel waren zij gevestigd in Den Haag. Het geboortehuis van Jan de Quay is tegenwoordig Handelskade 2 in een rij monumentale huizen, tamelijk sober uitgevoerd en de meeste drie verdiepingen hoog. Eigenaar van het huis was destijds de koffiehandelaar L. Reynders. Op de begane grond was het pakhuis en op de bovenverdiepingen was het woonhuis. Aan de overzijde van het water van de Handelskade stonden – en staan nog steeds – kleinere huizen met Oud-Hollandse gevels in alle soorten en maten. In het water liggen nu nog altijd wel enkele boten, regelmatig ook rijnaken. Erg veel is er niet veranderd in dit stukje van de Bossche binnenstad sinds het begin van de twintig-

ste eeuw. Hooguit zal het verkeer te water toen hier heel wat drukker en de bedrijvigheid op de kades groter zijn geweest dan nu.³

's-Hertogenbosch was niet alleen handels- en garnizoensstad. Het was net als nu toen toch vooral het bestuurscentrum van de provincie. De commissaris van de koningin zetelde in het provinciaal gouvernement en de bisschop aan de Parade bij de Sint-Janskathedraal; ook waren er een rechtbank en gerechtshof gevestigd. De geestelijke en wereldlijke autoriteiten stonden in hoog aanzien bij de plaatselijke bevolking, waarvan 90 procent katholiek was en de rest protestant of onkerkelijk, onder wie veel ambtenaren.⁴

Bloei en herstel

De tijdgeest omstreeks 1900 was opgewekt, opbouwend en positief gestemd. Vooral de gezeten burgerij raakte in de greep van een bijna ontembaar optimisme. Rond de eeuwwisseling was er sprake van een economische bloeiperiode, het resultaat van de opgang die het 'georganiseerde' kapitalisme vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw in Nederland maakte. De groei van de kolen- en staalindustrie in Duitsland en de openstelling van Nederlands-Indië voor particuliere exploitatie waren de drijvende krachten achter de economische expansie en modernisering van de industrie, waarvan het hele land profiteerde. In 1898 was de 18-jarige Wilhelmina ingehuldigd als koningin. Onder haar moeder, koningin-regentes Emma, had Oranje zich tot een geliefd nationaal instituut weten op te werken, en de jonge vorstin leek de natie het gevoel te geven een nieuw leven te beginnen. Dat werd nog eens versterkt toen zij in 1901 huwde met Hendrik van Mecklenburg. De jaren rond de eeuwwisseling waren naast een tijd van economische voorspoed tevens de hoogtijjaren van het politieke liberalisme.⁵

De wetgeving van het liberale kabinet-Goeman Borgesius/Pierson (1897-1901) legde ook voor het minder bedeelde deel van de natie de basis voor een meer welvarende toekomst. Tijdens dit kabinet kwamen onder meer de Leerplichtwet, Woningwet en Ongevallenwet tot stand. De Nederlandse bevolking verdubbelde bijna tussen 1900 en 1930: van ruim 5 miljoen tot meer dan 9,5 miljoen inwoners. De sociaal-economische verschillen tussen rijk en arm vervaagden geleidelijk. Maar veel arbeiders, meest in de steden, leefden in het begin van de nieuwe eeuw nog in erbarmelijke omstandigheden. Op het overwegend agrarische platteland van Noord-Brabant waren het vooral kleine boeren en landarbeiders die er een karig bestaan leidden.⁶

Politiek-maatschappelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende eeuw hadden het uiteenvallen van de Nederlandse bevolking in vier volksdelen, vier subculturen tot gevolg. De scheidslijnen werden bepaald door verschillen van levensbeschouwelijke aard; er was een permanente tegenstelling ontstaan: de verzuiling. Abraham Kuyper, de orthodox-protestantse leider van de 'kleine luyden' en de protagonist van de protestant-christelijke verzuiling, was op 1 augustus 1901, de eerste dag van Jans geboortemaand, aangetreden als premier van een kabinet van antirevolutionairen en katholieken. In reactie op de organisatiedrang van protestanten en socialisten hadden ook de katholieken zich gegroepeerd in hun eigen 'zuil'. De katholieke bevolkingsgroep beheerste toen al een belangrijk deel van het bedrijfsleven. Veel welgestelde kooplieden en ondernemers waren katholiek. Daarentegen kwam men in de vrije beroepen en in de overheidssector de katholieken weinig tegen, een gevolg van het feit dat zij lang niet waren toegelaten tot openbare ambten en ook de toegang tot universiteiten werd belemmerd. 'De protestant is de ambtenaar die een hoge borst opzet, de katholiek de winkelier met de gebogen rug' werd toen wel gezegd. Katholieken in Noord-Brabant en Limburg voelden zich als inwoners van de vroegere generaliteitslanden nog eens extra achtergesteld ten opzichte van de 'Hollandse' provincies, een gegeven dat een van de drijfveren werd van Jan de Quays ijveren voor de publieke zaak.⁷

Na de inwerkingtreding van de Grondwet van 1848 konden de katholieken weer in het openbaar en in vrijheid hun godsdienst beoefenen. Het was het sein geweest van koortsachtige activiteiten voor de opbouw van een katholieke organisatie. Tussen 1853 en 1903 werden er 506 kerken ingewijd, waarvan de helft in de zuidelijke provincies; van vijf priesteropleidingen in 1853 ging men naar 17 kleinseminaries en 31 grootseminaries in 1905. Het hele proces van herstel, ontluiking en zelfbewuste triomfalistische groei van katholiek Nederland – om de woorden van Jos Palm in zijn boek *Moederkerk* te gebruiken – ging nog enkele decennia in de twintigste eeuw door.⁸

Een patricisch geslacht

Rudolph de Quay en Joanna van de Mortel, waren gehuwd in 1897 en hadden in 1899 hun eerste kind gekregen, Gaspard of Caspar, die meestal Cas werd genoemd. Na Jan zouden er nog twee dochters volgen: Lucie (1903) en Rosa (1911). Al spoedig na de geboorte van Jan keerde het gezin terug naar Den Haag. Over de eerste jaren van Jan de

Quay is weinig bekend. Omdat zijn vader als militair officier regelmatig van standplaats wisselde, weten we dat de jonge Jan korte perioden in onder meer Venlo, Breda en Vught heeft gewoond. In oktober 1905 keerde het gezin De Quay opnieuw voor enkele jaren terug in 's-Hertogenbosch en betrof er de nog steeds bestaande, statige stadswoning Hinthammereinde 51. In 1908 werd vader De Quay weer overgeplaatst naar de residentiestad. Rudolph de Quay, die voor de geboorte van Jan was verbonden aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda en de Hogere Krijgsschool in Den Haag, kreeg toen een functie op het ministerie van Oorlog, als lid van de generale staf. Vanaf 1910 was hij adjudant van minister Hendrikus Colijn. In 1916 kreeg De Quay opdracht naar Frankrijk te gaan om studie te maken van het oorlogvoerende Franse leger, wat al spoedig gevolgd werd door een benoeming tot militair attaché aan het gezantschap te Parijs. Tot 1922 zou hij met zijn vrouw en twee dochters met enige korte onderbrekingen in Parijs verblijven; de zoons Cas en Jan bleven achter op het internaat van de jezuïeten in Katwijk. In zijn Parijse jaren hield Rudolph de Quay een dagboek bij, waarin hij het verloop van de oorlog en de vredesonderhandelingen in Versailles daarna beschreef. Het was een feitelijk en afstandelijk verslag. Zijn eigen emoties en gedachten noteerde hij niet. Ook in mededelingen over zijn kinderen was hij spaarzaam. Opvallend vaak komt de melding 'Jo hoofdpijn' voor. Kon moeder De Quay, die al eerder last had gehad van zware migraineaanvallen, moeilijk aarden in Parijs en miste zij haar zonen in het moeilijk bereikbare Nederland?⁹

In 1922 keerde Rudolph de Quay terug naar Nederland. Een jaar later werd hij bevorderd tot luitenant-generaal van de infanterie, de op één na hoogste rang in het leger, en werd hij commandant van het Derde Legerkorps van de landmacht in Breda. Toen Colijn in 1925 bij de kabinetsformatie moeizaam op zoek was naar een rooms-katholiek bewindsman voor het departement van Oorlog, deed hij een beroep op de generaal die hij zo goed kende, maar deze bedankte om leeftijdsredenen. De Quay ontving verschillende binnenlandse en buitenlandse onderscheidingen en hij werd in de jaren twintig regelmatig ontvangen door koningin Wilhelmina, ook samen met zijn echtgenote.¹⁰

Rudolph Balthasar Antoine Nicolas de Quay was geboren in 1868 in Maastricht als oudste zoon van een gezin met zeven kinderen. Vroom katholiek was de familie De Quay. Twee zusters van hem waren ingetreden in een kloosterorde en een broer (Emmanuel of Maas) was pastoor in Druten. Vader Rudolph was een echte beroepsmilitair: rustig, waardig en recht-door-zee. Jan de Quay sprak met waardering over zijn vader. Hij was

een rechtschapen man en begrijpende vader, een principieel katholiek met respect voor anderen, zo beschreef De Quay hem in een door hemzelf en zijn vrouw geschreven boekje met herinneringen. Zijn moeder noemde hij daarin ‘een stille, bescheiden vrouw, die in de familie bekend stond om haar helder logisch denken’. Als goed militair was Rudolph de Quay ook een dienstbaar man, vertelde Jan de Quay zelf in 1967 in *Vrij Nederland*. In het interview met Bibeb, een om haar vraagggesprekken vermaarde journaliste, kenschetste hij zijn vader als zachtaardig, waaraan hij toevoegde: ‘Het is verkeerd te denken dat militairen het fijn vinden anderen dood te schieten of te verwonden. Primair is het militair-zijn opkomen voor een goede zaak.’¹¹

Zowel Rudolph de Quay als Joanna van de Mortel behoorde tot oude Brabantse families, die zijn opgenomen in de registers van het Nederlandse patriciaat. Tot het patriciaat werden die families gerekend waarvan telgen al gedurende minstens drie generaties in de periode vóór 1795 hoge regentenfuncties hadden bekleed. De adel en het patriciaat vormden de bovenlaag van de Nederlandse samenleving, die zitting had in alle mogelijke besturen. In het tijdvak 1500-1800 vervulden leden van de familie De Quay bestuursfuncties in Noordoost-Brabant, met name in de stad Grave, het land van Cuyk en in Ravenstein. Van oorsprong heette de familie De Quade (een Oud-Brabants woord voor ‘de kwade’) maar die naam was via ‘De Kwaaië’ verbasterd tot De Quay. Jans grootvader Caspar de Quay, geboren in 1841 in Utrecht, was directeur van de Rijksbelastingen in Limburg. Betovergrootvader Petrus de Quay diende als kolonel onder Napoleon en was ook regelmatig aan het hof van koning Lodewijk Napoleon ontvangen. De overgrootvader van Jan, ook weer een Rudolph de Quay, was kolonel in het Nederlandse leger. Deze was het die via zijn vrouw het landgoed Hiersenhof in Beers bij Cuyk in eigendom kreeg.¹²

Moeder Joanna Elisa Rosa van de Mortel, geboren in ’s-Hertogenbosch in 1874, kwam eveneens uit een familie van bestuurders en notabelen. De grootvader van ‘Jo’ was in de jaren 1834-1838 lid van de Tweede Kamer. Leden van de Tweede Kamer werden in die tijd nog getraptd gekozen door Provinciale Staten; pas na de Grondwet van 1848 werd de Kamer direct gekozen. Grootvader Van de Mortel was daarna president-raadsheer in het gerechtshof van ’s-Hertogenbosch, lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant en lid van de gemeenteraad van Den Bosch. Jo’s vader was jarenlang wethouder in deze stad; haar oom Victor van de Mortel was er notaris. Jo’s moeder, Rosa van Meeuwen, was een dochter van jonkheer E.J.P. van Meeuwen, gouverneur van Limburg (1846-1856) en lid van de Eerste Kamer (1856-1871)¹³

Jan de Quay behoorde qua afkomst tot de bovenlaag van de katholieke burgerij. Zijn familie had altijd overheidsfuncties vervuld, weliswaar in het overwegend katholieke zuiden des lands. Maar meer opmerkelijk waren de hoge legerfuncties in de familie, want de hoge militaire rangen waren vanouds in het Nederlands leger voorbehouden aan liberalen en protestanten. Plichtsbesef en dienstbaarheid aan de samenleving waren gekoppeld aan een aristocratische status zeker in de familie De Quay geen onbekende fenomenen. Met de wereld van het geld – de handel was een typisch Nederlandse bron van welvaart – was zowel de familie De Quay als de familie Van de Mortel niet of nauwelijks verbonden.

Naar school

Zoon Jan ging op 3 september 1907 voor het eerst naar school. Het was de school van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, kortweg 'Het Nut', dus niet echt een rooms-katholieke school. Het gebouw aan de Kerkstraat staat er nog steeds, afgeschermd van de straat door een speelgoedwinkel, die op het vroegere schoolplein is gebouwd. Op de wandelingen naar school passeerde de kleine Jan Den Bosch' trots, de Sint Jans-kathedraal. Dat heeft maar korte tijd geduurd, want al snel verhuisde de familie weer naar Den Haag. Op 2 januari 1908 werd Jan samen met zijn twee jaar oudere broer Cas ingeschreven als leerling van de rooms-katholieke lagere jongensschool van de Broeders van Maastricht in de Paramaribostraat in Den Haag.

Na de bouw van de neogotische Sint-Jacobuskerk in de Parkstraat verrees begin jaren 1880 ten noorden hiervan de Archipelbuurt voor de katholieke elite die de grote herenhuizen in de nieuwe wijk ging bewonen. Vanaf 1887 bestierden de Broeders van Maastricht, een onderwijsorde, hier een school. De Sint-Vincentiuschool, in de volksmond Paramariboschool genoemd, was ook toegankelijk voor middenstandskinderen, de '2e burgerij', en kinderen uit arme gezinnen. De laatsten betaalden geen schoolgeld, een noodzakelijke inkomstenbron voor niet-openbare scholen totdat na 1917 de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs wettelijk was geregeld. Standsonderwijs was toen gebruikelijk en daarmee was ook rekening gehouden bij de bouw van de school: de hoofdingang was voor de kinderen van de burgerij, de rechteringang voor de '2e burgerij' en de linkerpoort was voor de arme kinderen. Toen de Paramariboschool in 1962 haar 75-jarig jubileum vierde, was De Quay minister-president. Als oud-leerling kondigde hij in

een bijdrage aan het jubileumboekje aan naar de receptie te komen. Helaas was de premier op het laatste moment verhinderd en kwam in zijn plaats een andere bekende oud-leerling: xv p-voorman Carl Romme, die de Paramariboschool vanaf 1902 had bezocht.¹⁴

Naar eigen herinnering was De Quay in die tijd een timide en verlegen jongetje, dat soms vinnig uit de hoek kon komen. In de zomervakanties logeerde Jan in Noord-Brabant bij familie van zijn moeder, maar ook op Hiersenhof in Beers. Hier woonden toen zijn grootvader Caspar en zijn ongehuwde tantes Luce en Lot. Samen met zijn broer Cas werd hij dan van het treinstation van het dorpje Haps door de tantes opgehaald met de paard-en-wagen van de melkboer uit Beers. Tijdens de logeerpertijen zag Jan met eigen ogen de vaak armoedige omstandigheden op het Brabantse platteland.¹⁵

Er is weinig bekend over hoe Jan de Quay het gezinsleven in zijn jonge jaren heeft ervaren. Volgens hemzelf heerste er thuis rust en regelmaat en groeiden hij, zijn broer en zusjes op in een beschermde sfeer. Vader en moeder De Quay waren gelukkig en hadden alles over voor hun kinderen, zei zijn zuster Lucie later. ‘Gehoorzaamheid was voor de kinderen De Quay iets vanzelfsprekends, omdat er liefde heerste’. Volgens De Quay zelf was het ‘een ordentelijk gezin’, dat was ingesteld op een huiselijk leven. ‘Thuis maakten wij plannen voor de zondag: grote wandeltochten met vader, sinterklaasviering, Driekoningen, een taart met een boon erin. Nou ja, zo’n echt goed Rooms gezin.’ Tot op hoge leeftijd haalde Jan de Quay elk jaar op 6 januari een Driekoningentaart bij de banketbakker.¹⁶

‘Katwijk’

Na de lagere school ging Jan de Quay naar het Sint-Willibrorduscollege in Katwijk, een internaat geleid door jezuïeten, waar zijn broer Cas ook leerling was. Dat de jongens waren ondergebracht op een kostschool, had niet alleen te maken met de regelmatige wisseling van standplaats van vader De Quay, maar ook met het feit dat er toen nauwelijks katholieke middelbare scholen waren buiten internaten als die van de jezuïeten. De internaten werden bevolkt door jongens (meisjesleerlingen kwamen pas na de Tweede Wereldoorlog op de jezuïetenscholen). Kostscholen vonden hun bestaansrecht in redenen dat de ouders buitenslands verbleven of als zakenmensen weinig tijd hadden voor de opvoeding. Voor gegoede katholieken was het bovendien een teken van welstand hun kinderen naar een internaat te sturen.¹⁷

Het Willibrorduscollege,¹⁸ opgericht in 1831, was het oudste jezuïetencollege van Nederland. Veel later werden door de jezuïeten gerenommeerde onderwijsinstututen als het Ignatiuscollege in Amsterdam (1895) en het Canisiuscollege in Nijmegen (1900) opgericht. Doel van de colleges was in het kader van het streven naar de emancipatie van de achtergestelde katholieke bevolkingsgroep een katholieke intelligentsia te vormen, een katholieke elite die trouw aan de kerk zou zijn. Er waren in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog maar weinig goed opgeleide katholieke leken. Onder academici kwam je hen weinig tegen.¹⁹

Het Willibrorduscollege was in eerste instantie opgericht om katholieke jongens die geen priester wilden worden meer dan lager onderwijs te geven. De school werd bezocht door jongens ‘van goeden katholieken huize’ en ‘uit den beschaafden stand’. Centraal stond bij de jezuïeten de persoonlijkheidsvorming van de jongens. Dit kwam voor een belangrijk deel neer op een godsdienstige opvoeding, die ook disciplinerend werkte. De dagelijkse godsdienstoefeningen, het misbezoek en het biechten bevorderden orde en regelmaat. Wetenschappelijke kennis moest ten dienste staan van het geloof. Alleen een godsdienstig mens kon in de ogen van de paters-leraren een fatsoenlijk mens zijn.²⁰

In godsdienstig opzicht moesten de leerlingen van ‘Katwijk’ toen en later in hun leven een voorbeeld zijn voor hun medegelovigen, want van de jongens werd verwacht dat zij in de toekomst leiding zouden geven aan het katholieke volksdeel. Daarom was ook het aankweken van verantwoordelijkheidsbesef onmisbaar. Het dominante karakter van de schoolbevolking van het Willibrorduscollege was volgens Van den Beld, auteur van een studie over het Katwijkse instituut, dat van een tamelijk conservatieve elite: behoudend, trouw en verdedigend, en bovenal godsdienstig. Het elitaire ‘Katwijk’ kreeg regelmatig bezoek van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders zoals de pauselijke internuntius en de bisschop van Haarlem. In 1931 bezocht de minister-president, de katholieke jonkheer Charles Ruys de Beerenbrouck, het internaat. In 1916 werd zelfs koningin Wilhelmina op het college ontvangen, een gebeurtenis die ongetwijfeld ook Jan de Quay niet snel vergeten zou zijn. Naast godsdienstzin stond ook vaderlandsliefde hoog genoteerd bij de leerlingen. Zeker in de periode van de Eerste Wereldoorlog was ‘God, Nederland en Orange’ er een veelgehoorde leuze. Nederlandse katholieken wilden immers ook gezagsgetrouwe, goede vaderlanders zijn. De trouw die De Quay altijd aan kerk en vaderland toedroeg, is op het Willibrorduscollege slechts versterkt. De invloed van zijn vader, die als vroom katholiek en door zijn hoge positie in de krijgsmacht dezelfde loyaliteitsgevoelens bezat, had zijn werk al gedaan.

Het internaat in Katwijk telde in de jaren 1913-1920 dat Jan de Quay er verbleef, rond de 200 leerlingen. Het Willibrordcollege was verdeeld in de Kleinenburg, die diende als voorbereiding voor gymnasium en hbs (13-14-jarigen), in hedendaagse termen een soort verlengde brugklas, en Middelburg en Grootburg. Deze twee afdelingen waren weer verdeeld in de hogere leerjaren van gymnasium en hbs. Elke afdeling had haar eigen slaap- en eetzaal. Op de slaapzaal waren chambrettes met witte gordijntjes ervoor. Wassen gebeurde in een afzonderlijke zaal waar kleine houten wastafeltjes stonden, elk voorzien van kom en lampetkan. Om de zoveel weken konden de jongens een écht bad nemen. De leerlingen konden in hun vrije tijd sporten op het internaatsterrein. Op voorwaarde dat de studieprestaties goed waren konden zij lid zijn van de Mariacongregaties, vergelijkbaar met schoolverenigingen. Jan de Quay was lid van de ‘kleine’ Mariacongregatie in het studiejaar 1914-1915. In zijn laatste jaar maakte hij deel uit de Gymnasiumacademie, waar men aan debatteren, lezingen en improvisaties deed. Jan werd niet gekozen tot preses van de academie, hoewel hij zich kandidaat had gesteld; hij werd wel secretaris²¹

In mei 1914, in het eerste schooljaar van Jan de Quay, verwoestte een grote brand de afdelingen Kleinenburg en Middelburg. De jongens bezaten nauwelijks meer dan de kleren die zij aan hadden. Na enkele dagen begon de herbouw weer; het onderwijs ondervond nauwelijks stagnatie van de brand. Directeur van het Willibrorduscollege was in die periode pater von Bönninghausen tot Herinckhave, een man van adellijke komaf, met een kaarsrechte gestalte, beheerste manieren en een wat staccato uitspraak, aldus H. van Woerden, die in 1913 – hetzelfde jaar als Jan de Quay – voor de eerste keer door de groene hoofdeur het Willibrorduscollege binnenging. De vormelijke afscheidswaard van de directeur aan zijn pupillen bij het begin van de vakantie luiden steevast: ‘Doet u mijn groeten aan Mijnheer uw Papá en Mevrouw uw Mamá.’²²

Plichtsbetrachting

De ouders van Jan de Quay woonden tijdens zijn Katwijkse jaren vanaf 1916 in Parijs. In de vakanties verbleef Jan meestal bij familieleden in Noord-Brabant. Door het kostschoolbezoek is hij in zijn tienerjaren weinig ‘thuis’ geweest. De jongens mochten maar drie keer per jaar voor vakantie naar huis. De Quay heeft zijn ouders door zijn internaatsjaren en hun buitenlandse verblijf vaak erg gemist, maar accepteerde dat als

een onvermijdelijk gegeven. Zijn eigen kinderen hebben hem daar later nooit over horen klagen. Het was nu eenmaal niet anders. De Quay stuurde later zijn vier oudste kinderen na de lagere school ook naar een internaat, toen nog tamelijk gebruikelijk in zijn milieu. Kerst 1916 bracht Jan samen met zijn broer Cas door bij de tantes De Quay op Hiersenhof. Op latere leeftijd zag hij de beelden nog voor zich: de kaarsjes op de bovenkamer, het kachelkje met vetkolen, lopen naar de kerk in Beers met een lantaarn in de hand, koud en met lichte sneeuw. Vooral in de Parijse jaren tijdens de Eerste Wereldoorlog was het contact met zijn ouders minimaal. Het postverkeer werkte niet goed en telefoon was niet beschikbaar. Een bezoek aan Parijs was niet gemakkelijk. In zijn dagnotities schreef Rudolph de Quay op 1 januari 1918, toen het gezin De Quay voor een skivakantie in Grindelwald (Zwitserland) was samengekomen: 'Veel vreugde. Na een scheiding van 16 maanden ontmoeten wij Cas en Jan. Zij zijn veranderd, Cas is een paar vingers langer dan zijn vader. Jan heeft de baard in de keel. Grote vreugde in het gezin.'²³

Hoewel er niet veel bekend is over zijn jaren op het internaat, kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat Jan het er vaak niet makkelijk heeft gehad. Hij had er 'een wrong in mijn karakter' opgelopen, schreef hij later, zonder dat nader toe te lichten. Mogelijk doelde hij op zijn innerlijke onzekerheid en zijn onberedeneerbare angst voor persoonlijk ongeluk, en een sterk besef dat aan 'geluk' opeens een einde kan komen, gevoelens waarvan hij naar buiten trouwens niet of nauwelijks liet blijken. Door zijn opvoeding leerde hij vooral zijn angst en onzekerheid onder controle te houden. Het internaatsleven dwong De Quay zijn gevoelens op te kroppen. 'Flink zijn' was het parool. Bovendien was het gedrag van de meeste volwassenen ten opzichte van de jeugd patriarchaal en autoritair. Zijn gevoelsleven is tijdens zijn puberteit misschien meer geweld aangedaan dan goed voor hem was. Waarschijnlijk heeft Jan, met zijn tamelijk gevoelige natuur en zijn hang naar de geborgenheid van familie en gezinsleven, zijn ouders vaak gemist. Ook heeft de meestal minzame Jan de Quay zijn hele leven lang momenten van zeer grote drift gekend. Overigens wel bijna altijd in de beslotenheid van zijn huis.

Tot op hoge leeftijd bewaarde De Quay een slechte herinnering aan de gymleraar op het Willibrordcollege. Omdat tijdens zijn puberteitsjaren zijn rug enigszins krom was gegroeid, verplichtte de gymnastiekleraar hem gedurende de gehele les aan het wandrek of aan de rekstok te hangen. Bijna een uur lang, wat verschrikkelijke pijn deed. De Quay sprak er met afschuw over. Het contact met de buitenwereld was minimaal. Heel

het leven speelde zich binnen de muren van het internaat af. Voor gevoelens was er geen plaats op een jongensinternaat. Zeker niet als dat geleid werd door jezuiteten, die niet voor niets ook wel werden aangeduid als 'de soldaten van Christus'. De jezuiteten staan bekend als militant en strijdbaar. Zij willen midden in de wereld staan om er het kwaad te bestrijden. In tegenstelling tot de contemplatieve orden leiden jezuiteten geen geïsoleerd bestaan in kloosters. Het onderwijs was een van hun belangrijkste werkterreinen: zij wilden katholieken opleiden voor de vervulling van leidende posities of voor verbreiding van het katholicisme op plaatsen waar het 'ware' geloof niet kon wortelen of werd bedreigd door de concurrentie van andere religieuze of maatschappelijke bewegingen. Andersdenkenden moest worden getoond dat het katholieke geloof beter was dan alle andere levensbeschouwingen. Maar doel was ook horizonverbreiding, meer reflectie, beter mens zijn. Dienstbaarheid aan de katholieke kerk en aanvaarding van discipline kenmerkten de jezuiteten. Op een jezuitetencollege werd in die tijd een ijzeren discipline gehandhaafd. Studie was belangrijk, maar niet allesbepalend.

Het ging de jezuiteten bovenal om het bijbrengen van gewetensvol handelen. Plichtsbetrachting en maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel werden er 'ingeramd'. Er mocht niets, letterlijk niets, buiten de gebruikelijke regels en gewoonten. De dag begon in stilte op weg van slaapzaal naar kapel. Lopend in twee rijen langs de muren van de brede gangen gingen de jongens naar de eetzaal of studiezaal zonder dat er gesproken werd. In de eetzaal, na het gebed, werd de stilte opgeheven. Ook in de klaslokalen en in de gang van het schoolgebouw moest er stilte heersen. Het is niet denkbeeldig dat De Quays rigide stiptheid in het nakomen van afspraken zijn terug te voeren op deze vormende jaren. De meeste chauffeurs van de leden van het kabinet-De Quay waren jaloers op de chauffeur van De Quay; de premier was bijna altijd op de afgesproken tijd weer terug bij de auto.²⁴

Een belangrijk begrip in de pedagogiek van de jezuiteten was de *aemulatio* (wedijver), die zij beschouwden als het middel bij uitstek om de leerlingen voor de lesstof te interesseren. Jan de Quay behaalde één prijs: voor een opstel bij het vak retorica over een soldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het is een bewijs voor de belangstelling van De Quay voor de krijgsmacht; een paar jaar later zou zijn eerste keuze uitgaan naar een militaire carrière, in de voetsporen van zijn vader. De Quay was een middelmatige leerling. Dat gold niet alleen voor de schoolvakken, maar ook voor sport, het zangkoor en het orkest. Geen hoogvlieger dus. Hij deed eindexamen gymnasium B in juni 1920. Cijfers: Grieks 6, Latijn 6,